

TOPLUMSAL DEĞİŞME VE ÖĞRETMEN

Selami SÖNMEZ*

Özet

Bu makale öğretmenlerin; okul içinde ve okul dışında “toplumsal değişme” ye etkilerini belirlemek amacıyla yazılmıştır. Öğretmenlerin “toplumsal değişme” üzerindeki etkilerinin hergeçen gün azaldığı sonucuna varılmıştır.

Abstract

This article is written for the purpose of determining the effects of teachers on societal change in school and out of school settings. It was concluded that the effects of teachers on societal change are decreasing day by day.

GİRİŞ

I. Türk ve İslam Dünyasında Öğretmenlerin Toplumsal Değişmeye olan Etkilerine Genel Bir Bakış.

I.1. İslamiyet'in Yayılış Döneminde

Bütün fikir ve inanç sistemlerinin yayılması ve çok sayıda taraftar kazanarak g□çlenmesi kendini bu işe adanmış öğretmenlerin bitmez tüyenilmesine doğru istikametlendirilmelidir. Zorlukların yenilmesi ve icracılık yatkınlıklarına sahip olunması ise egzersizler aracılığı ile mümkün oluyor. Gam ve üç si halifesi ve sistemin insanlar arasındaki en yetkili öğretmeni ise Hz.Muhammet olduğu şeklinde bir inanış vardır.¹ Hz.Muhammet'de “Allah beni bir muallim olarak gönderdi”² diyerek dinin öğretmeni olduğunu beyan etmiştir. “Bildigin her şeyi başkasına öğret” diyen Hz. Muhammet çevresinde öğretmenliğe karşı son derece olumlu bir atmosfer yaratmıştır. Nitekim Platon'a atfedilen “Öğretmenlik Tanrı Sanatıdır” sözü Hz.Ali'nindir. Arap-İslam kültüründe; “Bir insanın üç babası vardır. Birincisi onu dünyaya getiren, ikincisi onu büyütüp yetiştiren, üçüncüsü ise onu eğitendir. Fakat sonuncusu en üstünüdür”³ sözü çok yaygındır.

İslam öncesi Mekke'de okuma yazma bilen 17 kişi vardı.⁴ Hz.Ömer, Osman, Ali bunlar arasındaydı. Medine'de daha da azdı.⁵ Hiçbir kaynakta bu sayı 20 nin üstüne çıkmamaktadır.⁶ İşte böyle bir seviyeden yola çıkan Müslümanlar tam bir

* Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Eğitim Bil. Böl.

¹ Arvasi, S.Ahmet. Türk İslam Ülküsü. C.III, Ocak Yayınları, Ank.1983, s.14.

Atay Hüseyin. İslam'da Öğretim, AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXIII. Ank.1978. s.1-29 (8).

² İbn Mace, Sünen.C.I Mukaddime'den, Mısır-1395, s.17.

³ çelebi, Ahmed. History of Muslim Education. Beyrut-1954. s.175.

⁴ el-Belazuri, Futühu'l-Buldan. C.II. Çev.Z.K.Ugan.İst.1955, s.383.

⁵ Bayraktar, M.Faruk. İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri. MÜ İlahiyat Fak.Yay. İst.1989, s.82.

⁶ Hamidullah. Hadis Tarihi. Çev.Kemal Kuşçu. İst.1967, s.16

eğitim ve öğretim seferberliği başlatarak XI. XII. yüzyıllarda en parlak dönemini yaşayacak olan İslam Medeniyetinin temellerini attılar.

Yine dinin ilkelerinin tebliği önceleri Peygamber tarafından bizzat yapılmakla birlikte, İslamiyet'in geniş bölgelere yayılması ve fetihlerle İslam Devletinin genişlemesiyle elde edilen bölgelerdeki halka yeni dini öğretmek üzere öğretmen gönderme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Mekke'nin fethinden sonra Peygamber, Mu'az'ı İslam dinine dönenleri yeni dinin ilkelerini öğretmen üzere Mekke'de bırakmıştır. Aynı amaçla Halife Ömer, Abd Allah b. Mes'ud'u Küfe'ye, Ebü Müsa el-Eş'ari'yi Basra'ya göndermiştir. Er-Rebi b. Subeyh ise Halife Mehdi'nin ordusu refakatinde Hindistan'a gitmiştir.⁷ Peygamberin yakın arkadaşlarından bazıları ise aynı görevi kendiliklerinden yüklenmişler ve aynı amaçla Mısır'a Habeşistan'a gitmişlerdir. Bunları bu yolda harekete getiren sebep öteki dünyada ilahi ödül'e sahip olmak gibi oldukça yüce bir hedef gütmeleridir.

İslamiyet'in yayılış yıllarında değinilmeden geçilemeyecek gelişmelerden birisi de şudur. "Bedir savaşında 70 kadar tutsak alınmıştı. Bunlar arasında fidye verecek parası olmayan, fakat okuma-yazma bilenler de vardı. Bunların her birinin 10 Müslüman çocuğa okuma-yazma öğretme karşılığında serbest bırakılmalarını öngören anlaşma, tarihin kaydettiği son derece dikkat çekici ve eşine rastlanmaz bir olaydır."⁸

Bu olay köklü bir toplumsal değişimin nereden başlaması gerektiğine ilişkin çok önemli bir ipucu vermektedir. Belki de bu hareket İslamiyet'i bir Hıristiyanlık olmaktan korumuştur. Bir anda birkaç katına çıkan okur-yazar sayısı ile peygamberin çevresinde gelişen her olay kayıt altına alınabilmiş, İslam dini kayıt altına alınarak bozucu etkilerden korunması sağlanmıştır. Hz. İsa'nın okuma-yazma bilmeyen 12 havarisinin ölümünden sonra daha II.yüzyılda onlarca değişik incilin ortaya çıkışına benzer bir durum böylece önlenmiştir.

Öğretmenlerin devlet tarafından tayin edilip onlara ücret ödenmesi hareketini Muaviye başlatmıştır. Muaviye kendi grubunu desteklemek ve dördüncü halife Ali'yi kötülemek üzere bir öğretmeni Şam Camiinde görevlendirmiştir.⁹ Görevi bir propaganda değeri taşıyan bu tür insanlara Kassas veya el-Kass adı verilmektedir.

Halk tarafından sevilen ahlak öğretmeni veya masal anlatıcıya da Kassas denmiştir. Kassaslar genellikle Kur'an'da ahlaki değerdeki hikayelerden bahseden ve ilk İslam kahramanlarının maceralarını anlatan kimselerdi. Bu tür öğretmenlere Mısır'da daha M.S.658 yıllarından itibaren rastlanmaktaydı.¹⁰

İslam eğitim ve öğretim dünyasında hoca-alim-muallim kavramları birbirine karışmış durumdadır.¹¹

Neredeyse her alim bir öğretmen ve evi sanki bir okuldur. "talebe ve müderrislerin dolup taşıdığı ve kendisinden büyük ölçüde istifade ettikleri evlerden birisi de İmam

⁷ Çelebi, Ahmed. A.g.e., s.116.

⁸ Ahmed, Emin. Fecrül-İslam, Çev.Ahmed Serdaroğlu, Ank.1976, s.223. Berki A.H. ve Keskiöglü, Osman. Hz.Muhammed. DİB. Yayınları, Ank.198, s.255.

⁹ El-Makrizi, el-Hitat, C.II, kahire-1906, s.253.

¹⁰ Dağ, Mehmet. Öymen H.Raşit. İslam Eğitim Tarihi, M.E.Basımevi, Ank.1974, s.194.

¹¹ Burhanuddin Ez-Zemuci. Talimü'l-Müteallim. Çev.Ziya Eryılmaz. Fatih Enes Kitabevi. İst.1996.s.101-105.

Gazali'nin evidir. Haccını yapıp, Nişabur Nizamiye Medresesindeki görevinden ayrıldıktan sonra talebelerini evinde kabul etmiştir.

Ali b.Muhammed el-Tasihi, Ya'kub b.Killis'in evleri bir okul hüviyetindeydi. Bu isimlere yüzlercesini eklemek mümkündür.

I.II.Eski Türklerde

“Eski Türk kabilelerinin asırlardır anlatıla gelen mitolojileri ile karışık” hurafeleri ve savaşlar dolayısıyla kahramanlık hikaye ve efsaneleri o kadar çoğaldı ki, bunları artık her ihtiyar ezberleyerek yeni nesillere nakledemez oldu. Bu işi Tonguz'ların “Şaman”, Altay Türklerinin “kam”, Kırgızların “bahşi”, Oğuzların “ozan”, Toyonizm döneminde “Toyon” (rahip, şaman, efendi) dedikleri sihirbaz şairler üzerlerine aldılar. Sihirbazlık, rakkaslık, musikişinaslık, hekinlik, şairlik gibi bir çok vasıfları kendinde toplayan bu adamların halk arasında büyük bir mevkii ve ehemmiyetleri oldu.”¹² Hatta onlar Türk öğretmenin prototipleri oldular.

“Bunlar arasında toyonlar hem dini, hem de idari etkinlik ve nüfuzlarıyla sosyal şekillenme ve yönlendirmede önemli bir role sahiptiler. Toyon; rahip, şaman ve efendi anlamına gelmektedir”.¹³ Bu insanlar halkın arasında yaşamakta Türk Kültürünü nesilden nesile aktararak, birikmesine, muhafaza edilmesine, zenginleşmesine ve pek tabii değişmesine de hizmet etmekteydiler.

Ayrıca; “Bilge Kağan başta olmak üzere bu dönem Türk hakanlarını Türk filozofları olarak saymak icap eder. Çünkü onların kitabelerde yer alan antolojik, antropolojik, siyasi ve hatta ekonomik düşünceleri asla ilkçağ Grek ve Roma düşünürlerinin ilgili fikirlerinden daha kalitesiz değildir.”¹⁴

Vezir Tonyokuk yazıtında; “Şimdi Türk Bilge Kağan, Birleşik Türk Milletini, Oğuz milletini eğitip duruyordu”¹⁵ denmektedir. Gerçekten de Eski Türk hakanlarının milletlerine besledikleri duygulardan anlıyor ve yazıtların deruni temasından çıkarıyoruz ki; onlar milletleri için ancak Atatürk için kullandığımız ifadeyle “Milli Başöğretmen” idiler. Onlar için birer “Milli Öğretmen” demek yanlış olmaz.¹⁶

Son derece seviyeli ve derin bir hayat felsefesi birikimiyle asırlar ve nesiller ötesine seslenen bu taş “Anıtlarda daha sonra gidecek Türk hükümdarlarına ve sonsuza kadar Türk Milletine bağımsız ve mutlu yaşama ile ilgili bir tarih dersi veriliyor. Milletin bunları öğrenip “bilmesi” isteniyor. Bu bilgilerin kalıcı almaları için taş üzerine yazıldığı belirtiliyor. Böylece Bilge Kağan'ın Türk milletinin ilk siyasi eğitimcilerinden biri olarak değerlendirilmesi gerekir”¹⁷

Sonuç olarak; şaman, toyon, kam, bahşi, ozan gibi kültür oluşturucu ve naklediciler aslında birer eğitmen, öğretmen, birer rehberdirler. Günümüze göre çok yavaş seyreden sosyal değişimin lokomotifidirler.

¹² Gökalp, Ziya. Türk Medeniyeti Tarihi. Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları 8. İst.1976, s.118.

¹³ Ögel, Bahaeddin. Türk Mitolojisi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek kurumu.T.T.K Yayınları.Ank.1989, s.431.

¹⁴ Sönmez, Selami. Eski Türk Eğitimi. Atatürk Üniversitesi Yayınları-915, Erzurum-200, s.118.

¹⁵ Ergin, Muharrem. Orhun Abideleri. Boğaçı Yayınları, İst. 1997.s.81.

¹⁶ Sönmez, Selami. A. ge., s.117.

¹⁷ Akyüz, Yahya. Türk Eğitim Tarihi. Kültür Koleji Yayınları, İst.1993, s.11.

I.III Selçuklularda.

İslam dünyasında eğitimi bir devlet işi olarak ilk gören ve algılayanlar Selçuklular olmuşlardır. Bu faaliyet sembolik olarak; Sultan Alp Arslan Gazi zamanında vezir Nizamü'l-Mülk'ün gayretleriyle 1067 yılında Bağdat'ta açılan Nizamiye Medresesi ile başlatılır. Medreseler çok kısa bir sürede önce Selçuklu topraklarında olmak üzere bütün İslam dünyasına yayılmıştır.

Medreselerde öğretim işinin merkezinde “müderris” denilen hocalar vardır.

“Medreseler’de normal öğretim faaliyetleri dışında daha birçok ilmi faaliyetler vardı. Buna genel olarak medrese’nin geniş halk kitlelerine faydalı olma çabası denebilir. Şu halde medrese’nin görevi, sadece muhtelif gayeler için öğrenci yetiştirmek değildir. Geniş halk kitlelerini eğitmekte onun görevleri arasında idi. Medrese bu görevini iki şekilde yerine getiriyordu:

- 1) Daimi görevliler eliyle,
- 2) Geçici olarak medreseye dışardan davet edilen veya medreseye kendiliklerinden gelen ilim ve fikir adamları eliyle.”

İmamü'l-haremeyn Cüveyni, Nişapür Selçuklu medresesinde normal eğitim görevi yapmakla yetinmiyordu, hatiplik, imamlik gibi görevler yapıyor, Cuma günlerinde tezkir meclisleri; her istediği zaman münazara meclisleri düzenliyordu. Böylece Cüveyni, yalnız-sayıları yüzleri bulduğunu gördüğümüz-öğrencilerine değil, geniş halk kitlelerine de faydalı oluyordu.

“Medreseler gelip geçen ilim fikir ve din adamlarının uğrak yeri idi. Gelenler medreselerde misafir ediliyorlardı. Misafirlik bazen iki yıl bile sürüyordu. Medresede misafir edilenler arasında kendiliklerinden veya istek üzerine vaiz ve münazara meclisleri düzenleyenler oluyor. Meşhur Ebu'l Kasım Kuşeyri, Nişapür Selçuklu Medresesinde her Cuma akşamı İmlâ (dikte ettirilerek yapılan ders) meclisleri düzenliyordu”.¹⁸

Dönemin büyük alimlerinden; Ebu'l Kasım Cürçani (öl.1084-1085) Nişapür Selçuklu medresesinde halka açık hadis dersleri ve imla meclisleri, vaazlar gibi, Ebu Bekr Fureki (öl.1086) Bağdat Selçuklu Medresesinde vaazlar, Nizami ise Nişapür Selçuklu medresesinde halka yönelik seri sosyal faaliyetler sergilemişlerdir.¹⁹

“Görünüşe göre, yabancı alimler, ancak müessesenin başı olan profesörün müsaadesiyle medrese’de geçici veya sürekli olarak misafir ediliyorlardı. Bunların vaiz, tezkir, imlâ meclisleri yapmaları şüphesiz yine profesör’ün müsaadesiyle oluyordu.

Yalnız unutmamak lazım ki, normal öğretim dışı yalpan faaliyetler, medrese’de ikamet ve meclisler akdi özel medreselerde de oluyordu. Böylece Selçuklu medreselerinin bu geleneği sistemli olarak devam ettirdikleri görülmektedir.

II.IV.Osmanlılarda.

Osmanlı Döneminde 3 tip örgün eğitim kurumundan bahsedilebilir.

- a- Mektepler (Sıbyan mektepleri, mahalle mektepleri)

¹⁸ Köymen, M.Atay. Alp Arslan Zamanı Kültür Müesseseleri. Selçuklu Araştırmaları Dergisi. S.IV, Yıl 1975, s.75-125 (123).

¹⁹ Köymen, M.Altay. A.g.m. s.75-125 (123-124).

- b- Endurun Mektebi
- c- Medreseler

***MEKTEPLER:**

Mektepler her mahalleden en küçük yerleşme birimine kadar imparatorluğun her köşesine yayılmış, bilgi seviyesi sınırlı fakat bütün bir imparatorluk çocuk nesline okuma, yazma, basit hesap, ilmiyal bilgileri, adabı muâşeret ve temel İslam ahlakı öğreten halkın yardımları karşılığında görev yapıp, sosyal değişime katkıda bulunmak şöyle dursun, belki de değişmeyi durdurmak hatta mümkün olsa da geriye döndürebilmenin arzularıyla yaşayan, ufku sınırlı muallimlerin toplumsal kültür aktarımı yaptığı kurumlardır. Mektepler sosyal değişim diye bir temel kaygıları yoktu. Ama bunlar asla etkisiz değildi. Çünkü bütün bir imparatorluk nüfusu bu okullar tornasından geçiriliyordu. Belki de medrese esas etkisini bu mekteplerin hocalarını yetiştirmek suretiyle dolaylı olarak yapıyordu. Bu etki asırlardır sürüyor, hem de imparatorluğun her bölgesinde, dolayısıyla hemen her insanını hayatının bir döneminde yer buluyordu.

Kısaca; “medreseler, nihayet mahalle mekteplerine hoca yetiştirerek toplum üzerinde etkilerini sürdürüyorlardı. Fatih, ilk eğitimde hoca olacaklar için medreselerde ayrı bir program uygulamış, bu sonraları bırakılmıştır. Aslında kendi kendine biraz okuma yazma öğrenenler, ağırbaşlı kişiler, bir süre medresede okuyup ayrılanlar da öğreticilik yapabiliyorlardı.”²⁰

***ENDERUN MEKTEBİ:**

Osmanlı döneminin özel statüye tabi ve orijinal diyebileceğimiz yapıdaki örgün eğitim kurumu Enderun Mektebidir. “Enderun mektebi, Topkapı sarayı içinde bulunan çok önemli bir eğitim kurumu idi. Bu okulun görevi orduda ve sarayda görev alacak çeşitli elemanları yetiştirmektir.”²¹

Enderun, Hıristiyan tebaanın çocuklarını (devşirme oğlanları) gerçek Müslüman, iyi devlet adamı ve asker yapmak, içlerinden önemli görevlere geçebilecek değerleri bulmak gibi siyasal amaç güdüyordu.²²

Bu amaca matuf olmak üzere “Enderun Mektebine alınacak “devşirmeler” başlıca Edirne Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı, Galata Sarayı gibi hazırlık saraylarında yetişen acemi oğlanlar arasından özenle seçilirdi. Seçilen bu gençler Enderun Mektebinde, başlıca altı kademe içinde belirli yön ve seviyelerde yetiştirilirdi.

Enderun mektebinden mezun olup, ordu ve devletin çeşitli yönetim kademelerinde görev yapan bu insanlardan vezir-i azam (başbakan)lığa kadar yükselip –Sokullu Mehmet Paşa gibi- İmparatorluğun kaderini etkileyebilirdi.

Ordu ve devlet teşkilatının çok önemli kademelerine yönetici yetiştiren ve günümüz “devlet bilimleri” ya da “Siyasal Bilgiler” fakültelerinin orijini olan Enderun mektebi 1909 tarihinde kapatılmıştır.

***MEDRESELER**

Medreseler tarihinde “Medresenin kurucusu Türkler, anavatani İran’dır” şeklinde bir kabul vardır. Medrese geleneği hemen hemen aynı özelliklerini koruyarak Osmanlıya

²⁰ Akyüz, Yahya. A.g.m., s-28.

²¹ Akkutay, Ülker. Endurun Mektebi. Gazi Üniversitesi Yayınları. No:38, Ank.1984.s.19.

²² Akyüz, Yahya. A.g.e., s.25.

tevarüs etmiştir. Bu dönemde ilk medrese Orhan Gazi tarafından İznik'te (1330) kurulmuştur. Fakat en mükemmel olanı Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan Fatih medresesi, Kanuni Sultan Süleyman tarafından kurulan Sahn-ı Seman Medreseleri adıyla İstanbul'daki örnekleridir. Müteakiben imparatorluğun diğer ilim ve kültür merkezlerinden kasabalara kadar yaygınlaşmıştır.²³

Medreselerin en karakteristik görevi pek tabii örgün eğitim hizmetidir. Bu kurumlar devletin çeşitli kademeleri için idareciden, kadı, müftü, din görevlisi ve ilmiye sınıfının hemen tamamına yakınıni yetiştiriyordu.

Medreselerin halka yönelik 3 hizmet şekli vardı. Bunlar;

- 1- Müderrislerin cami etkinlikleri,
- 2- Ünlü müderrislerin "huzur dersleri",
- 3- Medrese öğrencilerinin "cer" stajlarıdır.

Müderrislerin Cami Etkinlikleri:

Müderrisler sair yada Cuma, bayram gibi dini özelliği bulunan müstesna günlerde halkın beklentileri doğrultusunda namaz kıldırır, hutbe okuyup vaaz edişleri ile halk ile duygu ve düşüncelerini paylaşabilirlerdi. Bu paylaşım geleneksel kültürün aktarılması ve yaygınlaştırılmasına yönelik olabildiği gibi, bilhassa Tanzimat tan sonra yönetimin Batı'ya açılma gayretlerini küçümseme, kötüleme hatta halkı bu girişimleri engellemeye dönük yönlendirmeye varan etkileme çabaları şeklinde de olabilmektedir.²⁴ Müderrislerin yeni gelişmelere olan tepkileri ne yazık ki pek olumlu değildir. Matbaanın girişinde de benzer bir etkileşimden söz edilebilir.

****Ünlü Müderrislerin Huzur Dersleri.***

"Huzur dersleri" saraya davet edilen ünlü bir müderris yada alimin padişah ve seviyeli bir dinleyici kitlesi huzurunda belirli bir konuda bazen takrir, bazen tebliğ bazen de tartışma şeklinde olabilen bir bilimsel veya kültürel takdim yapmaları, brifing şeklini de alabilen bir aydınlatmada bulunmaları biçiminde gerçekleşen bir sosyal ve kültürel etkinliktir.^{54A}

"Ünlü müderrisler huzur dersleri ile padişahı etkileme olanağına sahipti. Ne zaman konduğu bilinmeyen, 1759'da III.Mustafa tarafından düzene sokulan ve İmparatorluğun yıkılışına değin süren bu derslerde, Ramazanda saraya çağrılan hocalar padişah önünde dini metinleri yorumlar, tartışılardı. Ayrıca padişahlar ulemaya devamlı danışır, onları seferde yanlarında götürürlerdi. "Ulema ile düşüp kalkan, onlara danışan devlet adamlarını Tanrı sever" şeklinde bir hadis rivayet edilir. Özellikle padişahları yetiştiren hocaların sarayda, devlet işlerinde etkileri büyüktü. Siyasal iktidarla ilişkileri bu sınıfın nüfuzunu artırır, siyasal iktidarı daha güçlü kılar ve iktidar üzerinde denetim de sağlardı. Gerçekten, padişahın karşısında denge kurmak, denetim de bulunmakla görevli kurullar yoktu: bu görevi ulema kendiliğinden yüklenmişti".²⁵

²³ Baltacı, Cahit. Osmanlı Medreseleri. İrfan Matbaası. İst.1976.s.15-16.

²⁴ Karal, Enver Ziya. Tanzimattan Evvel Garplılışma Hareketleri, (1718-1839).Tanzimat I.İst.1940, s.13-30(17).

^{54A} Uzunçarşılı, İ.Hakkı. Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı. T.T.K.Yayınları.Ank.1984, s,215-222.

²⁵ Akyüz. Yahya. Türkiye'deki Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Rol..Doğan yayınevi, Ank.1974,s.27-28.

I.Mahmut'un Hariciye Nazırının Fransız elçisine söyledikleri ilginçtir: "Bizim hükümetimiz zannettiğinizden daha cumhuriyetçidir. Saint-Petersburg ve Viyana'da işler hakkında karar hiç kimseye hesap vermeğe mecbur olmayan bir veya iki insan tarafından ittihaz edilir. Bizde bilakis, padişah ne kadar müstebit olursa olsun şeyhülislam ve ulemanın fikri olmadan bir sulh muahedesine muvafakat edemez"²⁶

Ulema, siyasal denetim görevini ilk zamanlarda cesaretle, yapıcı şekilde yerine getirmişti. Fakat 16. yüzyılın sonlarından itibaren zararlı olmaya başladı. Cinci Hoca gibiler saraya doldu. Ulema merkezde yeniçeri kışkırtarak isyanlar da çıkardı. Genç Osman böyle bir ayaklanmada öldürüldü. Yeniçeriler, "ulema efendilerimiz kande ise biz dahi onlar ile bileyüz" derlerdi.Ulema, III.Selim'in öldürülmesinden de sorumludur. Yenilik girişimlerine "şeriat elden gidiyor" diyerek her zaman karşı koydu. Taşrada da sofraya ayaklanmaları denen Celali isyanlarından daha korkunç karışıklıklar çıkarttı. II.Mahmut'un "ocağı" kaldırmasıyla (1827) ulema en önemli dayanağını yitirdi.²⁷

Medrese Öğrencilerinin "Cer" Stajları.

"Burada medreselerin çok defa araştırmacılar tarafından dilencilik sayılarak kötülünen bir özelliğinden söz etmek istiyoruz". Medrese öğrencileri her yılın Ramazan ayında köylere dağılırlar ve bir aylarını köylüye namaz kıldırarak, vaaz ve nasihat eylemekle geçirirlerdi. "Cer" adı verilen bu yolla aydın sınıfın ve medresenin görüşleri, eğitimden yoksun kalan küçük merkezlere aktarılabilirdi. Böylece aydınla, okur-yazar olmayanların bilgileri, duyguları ve dünya görüşleri arasında bir köprü kuruluyordu. Bu bir ay, öğrenci için pek değerli bir uygulama yerine geçiyordu.

Öğrenci böylece kitaptan ve kuramsal bilgiden sıyrılıyor, yarın eğitiminde görev alacağı halkın karşısına çıkıyordu. Öğrencinin bakımı, beslenmesi, kazancı bu bir aydaki başarısının derecesine bağlı idi. Köylü, hizmetine gelen öğrenciyi barındırıyor, ona yatacak yer buluyor, imece ile yiyeceğini sağlıyor, evinin işini görüyor, köyü terk ederken de, hizmetinden memnun kaldığı ölçüde, cebine harçlık koymayı, yada heybesini ve torbasını doldurmayı unutmuyordu. Bu yolla eğitim giderlerinin bir kısmını karşılayan medrese öğrencileri vardı. Cer adı verilen bu yolun bugün bile örnek alınacak kadar iyi düşünülmüş olduğu ve memleketin gerçeklerine uyduğu görülmektedir"²⁸. Ramazan Cerri, "kurban cerri" "harman cerri" gibi çeşitleri olan cer stajlarının bazen amacının dışına çıktığı da vaki'dir.²⁹

Osmanlılar döneminde yukarıdaki kurumların dışında yaptıkları işin bir tür öğretmenlik olmasına rağmen; lalalık, ahilik vb. gibi daha fazla ayrıntıya girmek niyetiyle onlara değinilmemiştir. Fakat bu insanlar da pekala eğitimin;

a-Kültürleşme,

b-Disiplinleştirme

c-Kabiliyetleri yönlendirme ve destekleme, fonksiyonlarını yerine getirmek suretiyle toplumsal değişime katkıda bulunmaktadır.

I. V. Cumhuriyet Döneminde.

²⁶ Karal, Enver Ziya. A.g.m., s.13-30 (17).

²⁷ Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi. T.T.K.Yayımları. Ank.1983, c.6. s.142-145.

²⁸ Başgöz, İlhan. Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk Kültür Bakanlığı Yayınları.1754. Ank.1995, s.16.

²⁹ Ergün, Mustafa. II.Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve İslah Çalışmaları, AÜ DTCFak. Dergisi. C:XXX., S.1-2. Ank.1982.s.58-89(71).

“Türk Tarihinde öğretmene en çok işin düştüğü dönem Cumhuriyet Dönemidir” dense yanlış olmaz.

Türkiye Cumhuriyetinin üzerinde yükselmesi düşünülen iki ayağı vardı. Bunlar;

A- Türk Kültürü,

B- Batı medeniyeti idi.

Cumhuriyet-Türk Kültürü- Batı Medeniyeti üçlüsü arasında öğretmene biçilen rol yada nazariye şu idi. Türk Öğretmeni, Batı zihniyetine sahip olarak yetişecekti. Bu medeniyeti alıp, köye götürecekti, orayı medenileştirecekti. Fakat, Türk köyünden Türk kültürünü görüp alacak böylece milli kültür eksikliğini tamamlamış olacaktı. Eğer köyü medenileştirebilirse, köylüden Türk kültürünün en naiv, saf, katkısız biçimiyle şahsiyetini yoğurup, bu süreçte köylü ile bütünleşebilirse; Cumhuriyeti köye taşımış ve köylünün Cumhuriyeti benimsemesi mümkün kılınmış olacaktı. % 80 den fazlası köyde yaşayan bir milletin köylüsü yeni rejimi benimserse yeni idare tutunmuş yani onaylanmış olacaktı.

Türk Öğretmeni ne yazık ki başarılı olamadı. Neydi Türk öğretmenliğinin kitlesel başarısızlığının sebepleri?

Öğretmenlerin kitle halinde etkilerinin oldukça sınırlı kalmasının bir çok nedeni vardır. Fakat, bunların en önemlilerini, kuşkusuz onların statülerini ve güçlerini biçimlendiren mesleki ve meslek dışı unsurlar oluşturmaktadır.

Bunları maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

a-Nicel olarak yetersizlik:

Öğretmenler sayısal bakımdan varlıklarını asla duyuramamışlar, her zaman ihtiyacın çok altında kalmışlardır. Örneğin, Cumhuriyetin ilanından on iki yıl sonra 40 bin köyden 35 bini hala öğretmensizdir.³⁰

b-Niteliksel olarak zayıflık:

Yetişme yönünden de genellikle zayıftılar: Bilgileri yüksek düzeyde mesleki bilgi değildi; yapıcı ve üretici, işe dönük olmaktan uzak, kitabi ve nazari idi. Böylece onların giriştikleri okuma yazma öğretimi fazla bir şey sağlamadığı gibi okulların da yetersiz programları içinde aktarmaya çalıştıkları bilgi kırıntıları toplumsal değişme için gerekli nitelikli insanı yetiştiremedi.³¹

c-Hukuki Statülerindeki belirsizlik.

Öğretmenlerin, hukuki statüleri de çok zayıftı. Öğretmen olmanın şartları yüksek düzeyde tutulmamıştı. Öğretmen okulları dışından da kolayca öğretmen olunabildiğinden gelişigüzel kişiler mesleğe doldu; bu, yeterli meslek bilincinin ve davranışlarının gelişmesini önledi. Kah mesleğin oluşup güçlenmesinde yüksek düzeyde mesleki bilginin önemi anlaşılmadığından, kâh ihtiyacı nasıl olursa olsun karşılamak düşüncesi ile niteliğin niceliğe feda edilmesi yüzünden toplumda yalnızca yetersiz ve yeteneksiz öğretmenler çoğalmadı, “kim öğretmen olamaz”, “hiçbir şey yapamazsan bir mektepte, Türkçe öğretmenliği de mi yapamazsın” şeklinde çok tehlikeli bir anlayış doğdu.³²

d-Ekonomik Koşullardaki yetersizlik.

³⁰ Akyüz, Yahya. Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri. Doğan Basımevi. Ank.1978, s.314.

³¹ Akyüz, Yahya. A.g.e., s.314-315.

³² İbidem.

“Öğretmenlerin kötü ekonomik koşullar içinde bulunuşu da etkilerini sınırlayan bir nedendir. Maaşların asgari yaşam düzeyi sağlayamamasının sonuçları acı oldu: Meslekten gerçek öğretmenlerin ayrılması, genellikle yetersizler kaldığı için öğretimin niteliğinin düşmesi ve öğretmenliğin toplumda küçük görülmesi gibi. Kuşkusuz karnı aç olsa da mutlu olmayı başaran, mesleğine bağlı kalan, bilgisi, halka ve çocuklara olan sevgisi ile dürüstlüğü çalışkanlığı, hoşgörüsü ile toplumun saygısını ve sevgisini üzerine çeken saygın öğretmenler de vardı. Fakat bunlar mesleğin itibar kazanması için yeterli sayıdan çok azdı ve etkileri bireysel kalıyordu”³³ Fakat bu sorunun temellerinin Osmanlı Dönemine hatta Emrullah Efendinin nazırlık dönemlerine kadar indiğini belirtmek lazımdır.

c-Meslekileşmedeki Gerilik.

Öğretmenlerin güçlü kuruluş ve yayınlara sahip olmamaları da etkilerini sınırlandırdı. Güçlü mesleki örgüt ve yayınların ortaya çıkıp yaşayamamaları doğaldır. Çünkü herkes öğretmen olabildiği için ve başka nedenlerle tam bir meslekleşme ve meslek bilinci oluşmamıştır. Bu durum da geçen yüzyılın problem miraslarından biridir.³⁴

f-Halk ve Mahalli yöneticilerle Bütünleşmedeki Başarısızlık.

Osmanlı toplumunun 1848 çıkışlı muallim imajı Cumhuriyet dönemine de yayılmış, medreseye rağmen ortaya çıkmış olmak şeklinde algılanma muallime oradan da öğretmene soğuk bakma şeklinde devam etmiştir.

Öğretmenle çevre arasında anlayış ve sevgi ortamı bulunması, öğretmenlik mesleği mensuplarının toplumda sevilmesi öğretmeni başarılı kılan etmenlerdendir. Bu özellikle halkla sıkı ve yüz yüze ilişkilerde bulunmak zorunluluğunda olan köy öğretmeni, ilkokul öğretmeni ve bir dereceye kadar da öteki öğretmenler için doğrudur.³⁵

Hatta Cumhuriyet döneminde öğretmenlerin her yerde kendi amirleri de dahil resmi makamlarla da iyi ilişkiler içinde oldukları söylenemez.

g-Öğretmenlerin Sosyal Menşe’lerindeki Farklılık. Öğretmenle

İlk planda köyde veya şehirde yetişmiş çocukların öğretmenliklerinde bu durum nasıl bir etkisizlik sebebi olabilir diye düşünülebilir. Fakat şehir çocuklarından seçilen öğretmenlerin Anadolu köylerini bir korku objesi gibi gördüğünü, gitse bile bir an evvel şehre geri dönebilmenin yollarını aradıkları, köy çocukları arasından seçilen öğretmenlerin de daha öğretmen okuluna gelir gelmez şehir hayatı hayalleri görmeye, şehrin renkli hayatının sevdasıyla yaşamaya başladıkları görülmektedir.³⁶ Bu tutum öğretmenin esas ülküsünü gözardı edişine, asıl amaçtan şaşışına yol açmıştır.

“Yukarıda etmenlerin genellikle tüm öğretmenlerin, özellikle de ilk ve orta dereceli öğretmenlerin etkilerini sınırlandırdığı, üniversite öğretmenlerinin etkilerini sınırlandıran başka nedenlerin de bulunduğu gerçektir. Bazı öğretim üyelerinin kendilerini kaptırdıkları “karamsarlık”, “yetersizlik duygusu”, “kurnazlık”, “gösteriş”, “başkalarının üstünlüğünü çekememek” gibi olumsuz davranışlar üniversitelerde bilimsel düşüncenin yerleşmesini, bilimsel araştırmaların yapılmasını, bir kelime ile üniversiteden asıl beklenen gereken görevlerin gerçekleşmesini geniş ölçüde engellemiştir.”Oysa Cumhuriyet döneminde

³³ Akyüz, Yahya. A.g.e., s.315.

³⁴ Ergün, Mustafa. Emrullah Efendi, Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları. A.Ü.D.T.C.Fak.Dergisi.C.xxx, S.1-2, Ank.1982. s.5-36 (28-29).

³⁵ Akyüz, Yahya. A.g.e. s.316.

³⁶ İbidem.

öğretmenler başarılı olabilmeleri için üst düzey yetkili ve idarecilerden yeterli motivasyonu almışlardır. Sadece Atatürk'ün şu cümleleri bizi haklı çıkarmaya yeter sanırım.

“Öğretmenler! Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, kültürü hür kuşaklar ister”.

“Dünyanın her yanında öğretmenler, insan topluluğunun en fedakar ve saygı değer kişileridir”.

“Ulusları kurtaracak yalnız ve ancak öğretmenlerdir”.

“Öğretmenler; ben ve arkadaşlarım sarsılmaz imanla sizi izleyeceğiz ve sizin karşılaştığınız bütün engelleri kaldıracacağız.”

Bunlara, İsmet İnönü, Hasan Ali Yücel, Mustafa Necati gibi şahsiyetlerin teşvik ve teşyileri de eklenebilir.

Bugün artık bütün açıklığıyla anlaşılmıştır ki; “Öğretmenlerin yenileştirici ve kalkınmaya sağlayıcı bir etkide bulunabilmeleri için her şeyden önce, en geniş anlamda statülerini iyileştirmek, güçlendirmek gerekir: Bilgili, faziletli, halkı, çocukları sever, özgürlük ve demokrasi ilkelerine bağlı, bilim anlayışına sahip, dürüst ve çalışkan, çevrelerine ekonomik ve sosyal canlılık getirebilecek biçimde yetiştirilmelidirler. Ancak böyle öğretmen özgür kafalar, nitelikli insanlar yetiştirerek uzun sürede, bizzat değişmeye katkıda bulunarak da kısa sürede etkisini duyurabilir. Öğretmenin iyi yetişmesi mesleğin itibar kazanmasında da temel etmendir.

Ayrıca, mesleğe girişin yolu, kesinlikle meslek okullarından geçmelidir. Öğretmen ekonomik yönden tatmin edilmeli, kendisine insanca, hatta refah içinde bir yaşam düzeyi sağlanmalıdır. Öğretmen resmi makamlarca tedirgin edilmemeleri, unutulup yalnızlığa itilmemelidir. Tersine, özgür bırakılmalı, sürekli desteklenmeli, kendisine anlayışla davranılmalıdır. Ayrıca toplumsal değişimin gerçekleşmesinde yalnızca öğretmeni görevli yalnızca öğretmeni görevli olarak düşünmemek, her şeyi ondan beklememek de gerekir.”³⁷ Nitekim günümüze doğru gelindikçe diğer informal eğitim kurumları ve sivil toplum teşekkülleri toplumsal değişimi etkilemek noktasında öğretmenin rolünün büyük bir kısmını üstlenmiş bulunmaktadır. Fakat bunun gelişme olup olmadığı ciddi bir tartışma konusudur.

³⁷ Akyüz, Yahya. A.g.e., s.317.